
ALEXANDRU OLARU

**DESPRE
ARTA
PSIHOPATOLOGICĂ**

1970

ALEXANDRU OLARU

DESPRE
ARTA
PSIHOPATOLOGICĂ

Din publicațiile Secției psihiatrie Podari
Spitalul nr. 3, Craiova

Studiile care au drept scop producția artistică a bolnavilor mintali tind să cuprindă toate manifestările lor expresive — verbale, grafice, plastice — aducînd în focarul discuției arta-
omul și nebunia, estetica, psihologia și psihiatria (R. Volmat), lăsînd numeroase punți de comunicare între aceste domenii înrudite, în pofida aparenței de strictă eterogenitate.

Faptul aflat la originea artei este expresiunea unei stări sufletești. Bogată sau săracă, luxuriantă sau simplificată, evoluția expresiei artistice se identifică în cea mai autentică istorie a spiritului uman.

Geneza și sensul expresiei, privity în perspectivă social-istorică, ne orientează în ce măsură faptul „artistic“ rămîne o reflectare utilă, merit să contribuie la menținerea instinctului de conservare al producătorului său, cînd începe a căpăta și, sau numai, o semnificație gratuit-estetică de simplă delectare individuală și cînd se ivește momentul proiectării sale în social, devenind un act de cultură minoră, în sens primitiv-folcloric, sau majoră, în înțeles de realizare artistică de sine stătătoare, cu potențial de evocare universală.

Arta psihopatologică — manifestare a unei structuri psihice în destrămare (referirea vizează cu deosebire psihoza denumită schizofrenie), ce parcurge calea inversă a evoluției ontogenetice, cu implicatele sale filo- și sociogenetice — este dominată de fenomenul *regresiunii*. Ea constituie un fir călăuzitor care duce spre miezul mai multor probleme, ca : geneza artei, înțelegerea sensurilor nedeslușite conținute în opere de artă primitiv-folclorice, în fondul unor culturi de mult apuse, sau, de ce nu ?, în temerarele anticipări ale modernismului contem-

poran. Bineînțeles, nu e vorba de explicații exhaustive, ci numai de fărîmele unui adevăr care oferă puncte de plecare. De ce am căuta ipoteze în afară, cînd putem găsi, explicații înlăuntrul sufletului uman disoluit dar, totuși, suficient de revelator în acest regres patologic, ce reproduce trepte ale evoluției umane anterioare ?

Această metodă, derivată din studiul artei psihopatologice, poate fi de real folos în anumite investigații de istoria culturii. Au utilizat-o și unii critici de artă în caracterizările operelor unor artiști plastici.

Arta modernă nu-și găsește, oare, unul din izvoarele de inspirație, alături de cel oferit de arta primitivă și arta infantilă, în arta psihopatologică ?

În istoria artei psihopatologice, demn de remarcat este faptul strîngerii producțiilor artistice ale bolnavilor mintali, ceea ce a permis constituirea a numeroase colecții ale clinicilor, spitalelor de psihiatrie și ale particularilor, deținute în cea mai mare parte de către medicii care au avut această preocupare științifică. În prezent, nu se mai concepe un spital de boli mintale care să nu aibă și o cît de modestă colecție de artă psihopatologică.

Adunarea acestui imens material a permis interesante studii și cercetări de psihiatrie (în scop diagnostic, de comunicare cu bolnavul mental autist și de terapie), cu implicații în alte discipline, ca : etnografia (arta primitivilor și cea din folclorul popoarelor civilizate), estetica (înrudirea incontestabilă cu diferite curente ale artei moderne, psihologia creatorului, etc.) și psihologia diferențială (arta copiilor, a primitivilor și a psihoticilor au multe puncte comune, contribuind la elucidarea unor probleme de psihogeneză).

Nu este lipsit de interes a enumera cîteva dintre cele mai importante lucrări, unele cu caracter monografic, în acest domeniu.

Preocupări inițiale asupra diferitelor aspecte privind producțiile artistice ale psihoticilor datează din ultimul pătrar al veacului trecut. Primele decenii ale secolului al XX-lea au

dat, pe baza materialului iconografic acumulat, și primele considerații critice asupra acestuia, unele monografii fiind socotite cercetări fundamentale în abordarea contemporană a tematicii respective, exploatată abundant de către psihiatrii în lumina noilor progrese ale terapiei psihotrope și chiar în perspectiva unei metodologii ce pornește de la datele furnizate de automatică.

De o importanță remarcabilă sînt interpretările privite din unghiul psihanalitic al diferitelor opere și curente artistice de avangardă, permițînd deducții indiscrete asupra psihologiei creatorilor.

Nu sînt de disprețuit nici studiile biopatografice asupra multor creatori, în deosebi pictori, explicîndu-se o anumită originalitate și specificitate ca fiind în legătură cauzală cu boala psihică ce i-a chinuit.

Iată cîteva nume din șirul pionierilor, al marilor spirite de sinteză și al celor angajați în actualele directive pentru investigația fertilului domeniu al artei psihopatologice. Printre cei dintîi, se enumeră cercetătorii școlii psihiatrice franceze: TARDIEU (1872), M. SIMON (1876), E. RÉGIS (1882), ROGUES de FURSAC (1905), J. CAPGRAS (1911), A. MARIE (1912), L. TREPSAT (1913), care au studiat și reprodus scrieri și desene ale unor psihotici, insistînd asupra importanței diagnostice și prognostice a acestor producții. Astfel au apărut primele lucrări de sinteză ca cea a lui M. RÉJA — *L'art chez les fous* (1907) — și J. VINCHON — *L'art et la folie* (1924), refăcută în 1950 — și care iau în discuție probleme, ca: arta și per-versiunile instinctive; arta, constituția epileptoidă și epilepsia; arta și schizofrenia; arta și celelalte forme de psihoze. O contribuție deosebită este adusă de studiile lui H. PRINZHORN, întreprinse pe baza colecției bogate de la Heidelberg, clasică monografie a acestuia fiind intitulată: *BILDNEREI DER GEISTESKRANKEN — ein Beitrag zur Psychologie und Psychopathologie der Gestaltung* (1922). El consideră desenul ca o expresie a întregii personalități, subtitlul fiind grăitor („contribuție la psihologia și psihopatologia formei“) pentru studiul „lumii formelor“ bolnavilor mintali.

Documentele iconografice psihopatologice din alte țări au permis cercetătorilor autohtoni interesanta considerații. Menționăm lucrările elvețianului. W. MORGENTHALER din 1919

și 1912, relative la producțiile schizofrenului A. Wölfl, ale psihiatrilor englezi, suedezi, spanioli etc. și lucrările psihiatrilor din cele două Americi: peruvianul H. DELGADO din Lima (1923) și, cu deosebire, brazilianul O. CESAR, care a efectuat studiul artei la alienații din spitalul Jukuéri din São Paulo începînd din 1925, și care, în *Contribuție la studiul artei alienaților* (1951), clasifică picturile psihopaților în patru grupe: desene rudimentare și automate; arta simbolică și decorativă (asemănătoare cu producțiile artiștilor de avangardă); neoprimitivism și producții cu caracter academic. Amintim vasta sinteză istorică, teoretică, experimentală și descriptivă efectuată în U.S.A. de A. ANASTASI și J. P. FOLEY jr. (1940—1944). J. DELAY, singur și în colaborare cu elevii săi, a publicat studii asupra picturilor și desenelor la schizofreni. Activitatea covârșitoare a acestui savant constă în rolul său de promotor, fondator și organizator al instituțiilor în care se desfășoară o prodigioasă activitate în acest domeniu. Unul din elevii săi, R. VOLMAT* a publicat o cunoscută monografie: *L'ART PSYCHOPATHOLOGIQUE* (1956), în care, în afară de o dare de seamă minuțioasă asupra colecțiilor din 17 țări participante la prima expoziție internațională de artă psihopatologică ce s-a deschis la Paris (1948) și de unde a reprodus 169 exponate, mai cuprinde 5 studii substanțiale, ce vizează marile probleme ale artei psihopatologice: lumea formelor; simbolurile și temele plastice; artele și gândirea arhaică; poziția artei moderne; despre terapeutică colectivă prin artă. Lucrarea are o bibliografie impresionantă, cuprinzînd peste 800 referințe la problema respectivă. Dintre cercetătorii școlii franceze în acest domeniu, se remarcă mai ales contribuțiile lui G. FERDIÈRE (1945—1951), R. BESSIÈRE (1950) și P. ROUMEGUÈRE, o autoritate în domeniul gândirii magice la copil, schizofren, primitiv și artistul modern. Menționăm, ca o tendință înnoitoare, studiul lui CL. WIART: *Expression picturale et Psychopathologie* (1968). Prin el, autorul urmărește descoperirea structurii operei în creația artistică, adică a relației dintre creatorul și receptorul ei, în urma unei metodologii noi: analiza automată a documentelor. Remarcabile observații asupra unui bogat material de artă psihopatologică se datoresc lui C. ENĂCHESCU.

* Redactarea paginilor de față este mult îndatorată lucrării lui R. Volmat, căruia îi exprimăm toată grațitudinea.

Studiul desenului la copil, în diferitele perioade ale evoluției sale, a adus o contribuție remarcabilă în psihopatologie. Desenul traduce oscilațiile barometrului emotiv al copilului și reacțiile sale la acestea (psihogenia). G. H. LUQUET (1927) a încercat o tipologie infantilă pe baza studiului desenelor copiilor. Lauretta BENDER (U.S.A.) a urmărit între anii 1932—1952 tulburările mintale ale copilăriei în perspectiva gestaltismului. A folosit metoda desenelor pentru aprecierea dezvoltării psihice a copilului, în scopul diagnosticării schizofreniei infantile și ca psihoterapie individuală și colectivă. F. MINKOWSKA (1950) a urmărit expresia lumii formelor la copiii caracteriali și a extras concluzii pedagogice, estetice și psihopatologice din desenele adolescenților. Se mai pot cita în Franța lucrările lui FERDIÈRE și J. DEQUEKER ce abordează arta psihopatologică în mod structuralist, încercând o apropiere între clinică și psihanaliză, dincolo de conținutul ideoafectiv al vieții noastre psihice existând o lume neexplorată, în care stăruie dinamismul oricărei activități creatoare. Testele de proiectare a personalității prin desen se situează pe linia unor asemenea constatări.

Psihanaliza a găsit în arta psihopatologică o inepuizabilă sursă de cercetare. Mai mult, operele de artă permit o explorare nu numai a conținutului, ci și „a mecanismelor dinamice inconștiente” (N. D. C. LEWIS, 1925, 1928), analiza lor aducând la suprafață aceste mecanisme. Studiul lui S. FREUD (1914) asupra statuiei MOISE de Michel Angelo, ca și cel asupra mentalității primitive: *Totem și tabu*, împreună cu studiul englezului E. JONES asupra MADONEI, apărut în anul 1923 fac legătura între psihanaliză și artă. Apar și alte studii privind această problemă: C. BAUDOIN (1924), C. MAURON (1952) etc., iar altele privind relațiile cu arta modernă: J. FROIS-WITTMAN (1929), N. N. DRACOLIDÈS (1952), F. ALEXANDER (1955), S. FREUD despre Leonardo da Vinci, monografia lui C. G. JUNG (1947) asupra lui Picasso etc. Importanța desenelor în studiul psihanalitic a fost și ea demonstrată (S. MORGENSTERN, 1937).

O serie de patografi au întreprins cercetări asupra corelațiilor dintre opera unor artiști și suferința lor psihică, surprinzând în operă unele proiectări de personalitate morbidă sau ajungând la diagnosticul cert al bolii, dedus din caracteristicile operii. Sînt foarte cunoscute lucrările lui DUPRÉ și DEVAUX (1910)

asupra melancoliei pictorului olandez Hugo van der Goes și patografiile contradictorii asupra lui Van Gogh, unii considerându-l schizofren, alții epileptic cu decompensări psihotice, alții vorbind de o stare psihopatică, cu decompensări etilice (K. JASPERS, 1922—1926 ; W. RIESE, 1925—1926 ; H. MEIGE, 1929 ; F. MINKOWSKA, 1933 ș.a.).

Și mai interesantă a fost abordarea artei moderne sub raportul înrudirii ei, uneori pînă la identificare, cu arta psihopatologică. Din numeroasele studii care i-au fost dedicate, citez numai cîteva. G. LAFORA, din Madrid, a studiat producțiile artistice ale unui schizofren paranoid, Pedro Alonso Ruiz, care a fost internat în spitalul din Toledo, și a publicat, pe baza acestei observații, un *Studiu psihologic asupra cubismului și expresionismului* (1922). E. KRETSCHMER, în răspînditul său manual de *Psihologie medicală*, aflat în 1926 la a treia ediție, consacră cîteva pagini edificatoare asupra confluenței dintre procesele intelectuale schizofrenice și expresionism, ca și asupra puternicelor tendințe de stilizare întîlnite în cubism. Remarcă faptul apropierii expresionismului (ca și a schizofreniei) de formele evoluției primitive, de formele arhaice ale civilizațiilor antice, de imaginile create de primitivi, de copii și de schizofrenici. Același autor definește legile ce prezidează regresivitatea psihică a schizofrenului, întîlnite în producțiile artistice ale acestuia, în formele de expresie primitivă, precum și în unele creații ale artei moderne. G. FERNANDES (1933) găsește apropieri între suprarealism și schizofrenie, iar I. AKIN (1945) relevă cîteva din aspectele psihologice ale suprarealismului. G. y G. ORTEGA publică (1948) celebra sa carte, *DEZUMANIZAREA ARTEI*, în același an cu apariția studiului lui H. EY : *La psychiatrie devant le surréalisme*, în care autorul diferențiază în pofida coincidenței valorii estetice a operii unui schizofren talentat și a unui suprarealist, faptul că artistul produce „operă estetică“, detașîndu-se de pînza sa, pe cînd alienatul, legat indisolubil de opera sa, constituie împreună „obiecte estetice“, insinuînd concluzia : „*Producția estetică patologică, cea care emană direct din nebunie, are o structură specială : ea nu este operă de artă, ci obiect estetic... Înțeleg prin aceasta că se realizează în așa măsură idealul suprarealist, încît nici un suprarealist nu-l va putea vreodată atinge, dacă nu e cu adevărat nebun*“.

J. DELAY (1954, 1957) în „*Nevroză și creație*“ încearcă să rezolve problema interacțiunii creator-operă, răspunzând întrebărilor: în ce măsură un dezechilibru favorizează creația și dacă, prin aceasta, se instaurează în personalitate un nou echilibru. Citînd pe JAKSON și BERGSON care afirmă că boala nu creează, ci distruge și eliberează, iar în domeniul spiritului fenomenul anormal, ce apare ca o nouătate, nu este decît un deficit al celui normal, remarcă faptul că psihoza e o disoluție, pe cînd nevroza numai o deviere a personalității și ajunge la o concluzie — butadă: „*Desigur, este posibil ca un nevrotizat să se vindece prin artă, numai că trebuie ca el să fie artist*“.

Interesul antropologic suscitāt de arta psihopatologică a permis organizarea unor expoziții internaționale cu producțiile artistice ale bolnavilor mintali, abordarea științifică a acestor modalități de expresie, urmată de numeroase studii, și înființarea unor instituții de patronaj, publicații periodice, reuniuni internaționale etc., în care se dezbāt variatele aspecte ale acestui subiect. Una din problemele principale abordate de cercetători este aceea a unei metodologii valabile de interpretare și evaluare psihiatrică a acestor documente.

În 1950, cu prilejul primului *Congres Mondial de Psihiatrie*, au fost adunate la Paris diferite colecții din Europa și cele două Americi și s-a deschis prima *Expoziție internațională de artă psihopatologică*.

Profesorul J. DELAY creează la Paris *Departamentul de Artă Psihopatologică al Clinicii de Boli Mintale și ale Encefalului* (1945) al cărui director este Profesorul R. VOLMAT, un entuziast promotor în studierea acestui domeniu.

La Verona ia naștere *Societatea internațională de psihopatologie a expresiei* (1959), și care, din 1963 are ca revistă oficială *Confinia Psychiatrica*, editată la S. KARGER din Bāle, Elveția.

În cadrul *Departamentului de Artă Psihopatologică* (Delay-Volmat) ia ființă, în 1963, un *Centru internațional de documentație privind expresiile plastice* (CIDEP), datorită subvențiilor *Fundației Singer—Palignac*.

În 1964 este fondată *Societatea Franceză de psihopatologia expresiei*, ce ține ședințe anuale pe plan național, dările de seamă fiind publicate în suplimentul anual al revistei L'ENCÈPHALE : *Psychopathologie de l'expression*.

Până în prezent, au avut loc în Europa și America de Nord zece întâlniri internaționale, organizate sub diferite forme: congrese, colocvii, simpozioane.

Cel de al 5-lea *Congres internațional* a avut loc între 7—10 iunie 1967, la Paris.

Expoziții de artă psihopatologică au avut loc și înainte de primul război mondial, între cele două războaie și după cel de al doilea război mondial, pe plan național, în marile capitale ale diferitelor țări, unde există spitale de psihiatrie și o preocupare științifică în această direcție.

Producțiile artistice ale bolnavilor mintali au deci o deosebită valoare psihiatrică: diagnostică, prognostică și terapeutică. Desenul, pictura sau sculptura spontană a psihoticului, izvorită din necesitatea de a-și comunica universul spiritual într-o anumită perioadă a evoluției sale, aduce psihiatrului avizat cel mai autentic document revelator al stării mintale din acel timp, constituind un indicator pentru viitorul bolnavului și un fapt neintenționat autopsihoterapeutic. Cele mai frecvente forme de expresie artistică fiind desenul și pictura, referirile ce urmează se bazează pe acest material documentar.

Nu toți psihoticii simt nevoia unei exprimări plastice. *Melancolicii* sînt improductivi, ca urmare a pasivității, a inhibiției imprimată de depresiune asupra întregii personalități. *Maniacii* caută să-și exteriorizeze tumultul vieții lor ideoafective în ritmul rapid, incoerent și superficial ce le domină activitatea. Pagini întregi sînt umplute de literatura și desenele lor în care se proiectează ideile de grandoare, hipererotismul, persiflarea, etc. generate de exaltarea euforică. *Psihoticii* din cursul bolilor organice și a unor *toxicomanii cronice* (alcoolism, opiomanie, etc) au o slabă productivitate artistică, starea halucinatoare fiind însoțită sau alternată de confuzie și amnezie, urmate adesea de demențiere. Unele stări halucinatoare pot fi

exprimate plastic. Ce sînt oare producțiile lui GOYA din ciclul *Dezastre și Capricii*? Producțiile artistice ale *demenșilor* sînt simple mîzgăleli fără sens. În fazele de debut ale *paraliziei generale* se întrevăd schițe cu intenții erotice. Desenele *oligofrenilor* adulți poartă pecetea infantilismului. H. AUBIN a remarcat la *debiliții mintali* de 8 și 10 ani desene remarcabile prin virtuozitate, traducînd o disproporție între „inteligența lor estetică” și nivelul intelectual global, explicată prin elementul schizoid al personalității lor, ce le conferă pasiunea pentru desen și polarizarea activității psihice către această preocupare. R. VOLMAT remarcă, pe baza expoziției de desene și picturi ale copiilor expuse la cel de al 2-lea *Congres de Pedo-psihiatrie* — Roma, 1963 că aceste produse expresive apar ca „un mesaj” pe care copilul bolnav psihic îl adresează simbolic medicului, în care și acesta este implicat, și consideră că pot fi folosite în psihoterapie, datorită acestei situații de transfer. *Epilepticul* adult sau copil are predilecție în desen pentru scenele mistice sau violente.

F. MINKOWSKA în studiul „*De Van Gogh et Seurat aux dessins d'enfants*” (1949) arată că la *epileptoid* predomină lumea senzorială (redarea concretului, a mișcării, a culorii violente), iar la *schizoid* lumea abstractă (cu accent pe decorativ, simbolism, disociație), considerînd pe Van Gogh ca reprezentant al primului tip, iar pe Seurat al celui de al doilea. *Paranoicii* își expun în desene, explicit sau simbolic, temele delirurilor revendicate, dominate de hipertrofia eului.

Producțiile artistice ale bolnavilor mintali ce au incitat interesul cercetătorilor au fost cele ale *schizofrenilor*. La debutul bolii se remarcă un spor al activității creatoare, care se poate menține mult timp, și în decursul căruia, în unele cazuri, asistăm la evidențierea unei aptitudini latente. Caracteristica psihologică a schizofrenului este dominarea fenomenului *regresiunii*, prezent în toate manifestările vieții sale psihice, care devin discordante, făcîndu-l impropriu oricărei adaptări la realitate, aflîndu-ne în fața unui „*bolnav autist, care duce o viață izolată și pare o insulă plutitoare, fără comunicare cu semenii săi, a căror gîndire causală este orientată în sensul adaptării la realitate; plonjat în el însuși, se mulțumește de a contempla edificiul fantastic, construit din imagini disparate care reprezintă dorințele și temerile sale, toate curente sale*”

afective. Gîndirii cauzale s-a substituit la el gîndirea magică..." (E. KRETSCHMER). În desenele și picturile schizofrenului vor ieși la iveală toate formele vieții sale psihice, oglinda ce-i reflectă fidel cutele ascunse, altfel, impenetrabile, ale trăirilor sale interioare. Această nouă structură dinamică produce la un pictor, față de starea anterioară bolii, o modificare a stilului (Stilwandel), după H. PRINZHORN. Din producțiile schizofrenilor se desprind o serie de caracteristici: *stercotipia* și *iterația*, tendința de a *exagera trăsăturile*, prin deformare și îngroșare, *echilibrul* și *simetria*, *tendința către monumental* și necesitatea de *ornamental*, *lucrări din piese și bucăți fragmentare*, traducînd gîndirea autistă, sincretică cu apel la magie. Se desprind unele legi ce prezidează activitatea creatoare a schizofrenului, sistematizate magistral de E. KRETSCHMER și acceptate cvasiunanim. Iată aceste legi desprinse din personalitatea schizofrenului, așa cum se reflectă în lucrările sale plastice de la care nu ne așteptăm neapărat la o expresie artistică, deși multe dintre ele s-ar putea numi opere de artă, prin nivelul formal ridicat și prin armonia dintre formă și conținut. *Legea aglutinării imaginilor*, întîlnită în manifestările gîndirii primitive, în debuturile mitologilor și a artelor plastice, avînd drept rezultat *condensarea*, adică reprezentarea de imagini compuse a figurilor de animale (sfînx, fauni, sirene, îngeri, etc.) și a obiectelor prin linii și figuri geometrice de ordin elementar, procedeu propriu *cuibismului*. *Legea stilizării* întîlnită în arta primitivă, ca și în cea abstractă, izvorăște din tendința psihologică de a *evidenția esențialul*, de a *simplifica forma* și de a o repeta, sub aspectul de *simetrie bilaterală* sau de *multiplicare ornamentală a unui singur motiv*. Stilizarea apare ca un compromis între imaginea exterioară reală și tendințele subiectului. Reflectarea esențialului constituie în parte o manifestare a *catatimiei*, adică a transfigurării cu care afectivitatea colorează conținuturile psihice. Aceste tendințe de simplificare și repetare a formei au fost totdeauna agreate, dată fiind corespondența, apropierea de tendințele ritmului nostru psihomotor. La un nivel mai abstract al veții stilizarea se transformă în schematism. *Legea proiectării imaginilor*, rezultat al *nediferențierii*, întîlnită în diferite stări psihice anormale, dintre imaginile subiective (ale eului) și lumea obiectivă (exterioară), nu mai permite separarea între reprezentare și percepție, între evo-

carea unei imagini și formarea ei, în contactul imediat dintre analizorii senzoriali și mediul extern. O astfel de reprezentare se poate transforma, spre exemplu, într-o halucinație, într-un delir, care sînt proiectate în lumea din afară. Ca la primitivi, ideea devine echivalentul actului, cuvîntul al obiectului, consecința a acestei nediferențieri. În viața activă, această proiecție a incertitudinii și indistinționii îmbracă forma catatimiei și se manifestă printr-o serie de atitudini întîlnite în lucrările schizofrenilor: *animism, pananimism, personificare, dedublare, antropomorfism și ambivalență*, atunci cînd un obiect sau o persoană trezește sentimente cu tonalități opuse. *Tabu* este exemplificarea ambivalenței primitivului, înglobînd cele două tonalități contradictorii ale afectivității: aceea atașată *sacru* și aceea inerentă *impurului*. *Symbolismul* conținut în plastica psihopatologică ridică problema interpretării sale pe plan individual, pentru care vom recurge la ajutorul unor explicații, a unui comentariu pe care trebuie să-l solicităm bolnavului sau a interpretării pe plan colectiv, cînd vom recurge la studiile etnografice, la simbolurile arhetipice ale gîndirii primitivilor. *Realismul intelectual*, în sensul că schizofrenul reproduce obiectul după o schemă internă proprie, este o altă caracteristică a producțiilor psihopatologice. Realitatea obiectivă este înlocuită de subiectivitate. Totuși, bolnavul, pentru a creia, are nevoie de un model pe care îl redă cît mai fidel, realizînd așa numita *aderență la model*. Adesea traduce formal noțiuni abstracte în imagini concrete.

Toate aceste manifestări guvernează viața primitivului și a schizofrenului, pentru ultimul fiind o disociație intrapsihică, o *regresiune* spre *formele arhaice* ale mentalității primitive.

Pentru a recepta structura lumii formelor dintr-o producție sau operă artistică a unui schizofren ori a unui plastician sănătos va trebui să ținem seama deopotrivă de factorii coordonatori ai reflectării plastice: *spațiul, timpul, mișcarea și culoarea*, într-un tot unitar. Cele trei dimensiuni ale *spațiului* sînt reduse adesea la două de către desenator și pictor, atunci cînd nu apelează la perspectivă. *Timpul* trăit e redat de simbolul spațiului: în stînga trecutul, în dreapta viitorul, în centru prezentul. Relația dintre ele este variabilă după diversele stări. Negînd istoria și contemporaneitatea, bolnavii se refugiază în timpul anistoric, sacru sau mitic al începuturilor, într-un spațiu mitic și sacru. Această afirmație nu este total confirmată. Un schizofren pe

care l-am examinat, expunându-și în desen delirul descompunerii sale psihice, se complăcea într-un amestec al actualității cu timpul sacru, simbolizând în desene puerile forța satanică reprezentată de Hitler și tancurile sale, în luptă cu forța creatoare reprezentată de Dumnezeu. Autoreprezentarea purta semnul ambivalenței oscilând între cele două forțe antagoniste, devenind diplomatic când partizanul uneia când a celeilalte forțe, pentru ca în final, el să apară ca o forță supremă, stăpînitoare a lumii. *Mișcarea* este legată de simbolurile spațiului și timpului. Caracteristic schizofrenilor cronici este rigiditatea, lipsa oricărei mișcări. *Simbolul culorilor* în picturile schizofrenului este cel clasic admis. Culoarea este expresia afectivității noastre, avînd totdeauna o semnificație dublă, bipolară. *Rosu pozitiv* e un simbol de bucurie, muncă și putere; *roșu negativ* e un simbol de distrugere, de război. Culorile întunecate corespund stărilor de inhibiție și anxietate. Valoarea emoțională a culorilor la schizofreni este diferită după situații. Culoarea totuși poate avea o valoare simbolică definită. Oricum, trebuie analizată structura și conținutul picturii, stabilindu-se relațiile dintre culoare, linie și formă, ceea ce ne poate duce la aprecierea raportului dintre starea mintală a bolnavului și situația reală în viață. Uneori, disoluția gîndirii își poate găsi o expresie în lipsa de concordanță dintre culoare și formă. În general, schizofrenii preferă culori cu care omul normal nu este obișnuit.

Producțiile spontane ale schizofrenilor cronici au dus la recunoașterea unui stil *al alienării*. Totuși atîta timp cît în manifestările artistice ale schizofrenilor sesizăm reacții sănătoase amalgamate cu cele patologice, fără bariere despărțitoare, nu s-ar putea vorbi strict de o artă psihopatologică. Examenul clinic trebuie să confirme comportamentul particular al bolnavului creator de produse artistice și să-l integreze în structura întregii personalități. În acest fel, cred, s-ar lămuri mult discutata problemă a artiștilor psihotici. Ori, instalarea echilibrului și o perioadă de remisiune îndelungată la un pictor-bolnav pot constitui o epocă de creații autentice, în care s-ar mai putea regăsi rezidii ale personalității sale zguduite de o decompensare psihotică. Ar fi o abordare evolutivă a problemei.

Într-un desen sau o pictură a unui bolnav, trebuiesc căutate elementele ce exprimă, prin formă, conținutul conștiinței, afectivității și comportamentului său. Raportul acesta fenomenolo-

gic (între bolnav și conținut) este plasat de psihanaliză într-o *structură psihogenetică*, relevând o exteriorizare a psihotraumelor și a semnificației ce li se acordă. Scene profesionale, traumatice, însă cu asocierea repetată a unuia dintre simptomele psihice, peisaje, portrete, scene din viața de spital, etc. constituie conținutul normal, ce devine patologic numai dacă bolnavul îl folosește pentru a-l introduce în personalitatea sa delirantă. Scene obscure, de doliu, de culpabilitate (mutilare, judecată), scene fantastice, etc. constituie *conținutul de semnificații*, mai explicit, patologic. Ceea ce exhumează psihanaliza, exteriorizând viața ascunsă a bolnavului, pe care el o expune prin *transfer* în desenele sale, constituie *conținutul simbolic*. Subiectul care înfățișează acest conținut într-o producție picturală sau într-un desen, îi acordă un interes, o semnificație personală, afectivă ce-l dinamizează, adică îl transformă într-un *simbol*. Vom remarca totdeauna în produsul plastic psihopatologic frecvența unor obiecte, încărcate de sensuri simbolice și a unor scene sau teme mai mult sau mai puțin semnificative. Spre exemplificare: *arborele* ar fi proiecția emoțională a eului, *muntele* a masculinității, *ochiul*, frecvent reprodus de bolnav, are semnificația „ochiului care vede tot”, ochi bun, ochi rău, ochiul lui Dumnezeu, al conștiinței, etc. Tema ochiului se întâlnește frecvent în opera unor suprarealiști ca CHAGALL, MAX ERNEST, PICASSO și alții. Ea este întâlnită și în pictura românului I. ȚUCULESCU.

În ceea ce privește principalele scene și teme plastice, pentru care optează bolnavii mintali, remarcăm: peisajele, portretele, scenele sexuale, mistice, de mutilare și culpabilitate.

Istoria omenirii trăiește permanent lupta între cele două atitudini contrare: tradiția și inovația. Prima, conservatoare, tinde a se apăra prin menținerea tiparelor ei dominate de rațiune și inteligență, de oarecare cuminenție, în fața celei de a doua, care, dornică de expresii noi, tinde spre depășire, recurgând la nevoie la iluminările beției și drogurilor. Prima atitudine corespunde *apolinicului*, iar a doua *dionisiacului nietzscheian*. Aduc în discuție, tangențial, această problemă, datorită tentativelor efectuate de unii exponenți ai curentelor de avangardă

artistică de a folosi droguri halucinogene pentru a-și căuta inspirația într-un bizar „paradis artificial“.

În studiul bolnavilor psihici se utilizează metoda psihofarmacologie-expresie. DELAY și VOLMAT au urmărit evoluția picturilor unor bolnavi în decursul chimioterapiei. S-au experimentat și droguri halucinogene (hașiș, mescalină, LSD 25, psilocybină, ditran), obținându-se obiectivarea fenomenelor halucinatoare și psihopatologice cu ajutorul reprezentării grafice a viziunilor, fie în timpul, fie după terminarea drogării. Unui creator de artă, demn de acest nume, nu-i este permis a-și traduce mesajele nobile folosindu-se de medierea toxicelor.

Arta psihopatologică, în afara de valoarea diagnostică și prognostică, prezintă pentru bolnav și un interes terapeutic. Oricum ar fi considerată : joc, activitate magică, vanitate, etc., ea constituie o eliberare spontană a unui conținut psihotraumatizant, avînd prin aceasta un rol catartic.

Psihiatrii au exploatat această caracteristică și au aplicat-o în tratamentul psihoticilor. Au început a înțelege aceste mecanisme terapeutice ale artei și le-au supus unui studiu clinic și experimental. Calea a fost deschisă de A. FREUD (1928) care a arătat efectele terapeutice ale desenului la copii. La adulți, se exercită pe scară întinsă această modalitate de terapie individuală și colectivă, ținîndu-se seamă de indicații și contraindicații, de rezultate și eșecuri.

Ca o consecință a acestei terapii ocupaționale, se observă o tendință de stabilizare a psihozei, un pas spre reinserarea în social, o atenuare pînă la dispariție a reacțiilor de violență într-un serviciu închis, o acțiune de sublimare, de certă valoare psihoterapeutică. OBIOLS, din Barcelona, a enumerat principiile psihoterapiei prin arta patologică : expresia plastică are o forță mai mare decît cea verbală ; vizează simboluri emanate direct din înconștientul nostru ; posedă o mare forță catartică și are o acțiune centripetă, uneori bună, alteori malefică.

Raportul dintre arta psihopatologică și mentalitatea primitivă a fost abordat de etnografi și psihiatrii în scopul de a colecta și interpreta o serie de date și argumente din domeniul celuilalt pentru a le utiliza în propria specialitate. Asistăm la o transpunere a cunoștințelor etnografice în psihiatrie și invers, a celor din psihiatrie în etnografie. Studiile lui LEVY-BRUHL, E. DURKHEIM, W. WUNDT, E. KRETSCHMER, M. ELIADE, GRIAULE, etc. au interesat pe psihiatrii, pe când studiile lui S. FREUD, C. G. JUNG, M. BONAPARTE, STECK, etc. au transpus datele psihanalitice în sociologie, suscitând interesante dezbateri. La sfârșitul secolului trecut, C. LOMBROSO a remarcat similitudini între arta psihopatologică și cea primitivă, constatând în ambele o identitate a simbolurilor și ieroglifelor, pe care le considera urmarea unei necesități propriie primitivului și psihoticului de a-și exterioriza gândirea, ce nu putea fi exprimată prin alte mijloace. Unele studii au evidențiat caracteristici comune: defecte formale, realismul intelectual, adică reproducerea subiectului după o schemă internă individuală, simbolismul, execuția minuțioasă, frecvența arabescurilor, absența perspectivei, lipsa simțului culorii, abundența simbolurilor arhaice ale incoștientului colectiv. KRETSCHMER a accentuat strânsa legătură între gândirea și desenul schizofrenilor și cele ale primitivilor, considerând că aceștia exprimă lumea interioară mai mult decât realitatea, prin procedeul condensării, simbolizării și geometrizării obiectului. Regresiunea schizofrenică exprimată în artă își găsește o similitudine în arta infantilă și cea primitivă, ce traduc studiile primitive ale dezvoltării mintale. PRINZHORN găsește că ambivalența este proprie artei schizofrenului, ceea ce o deosebește de arta infantilă și primitivă în care nu se constată această particularitate.

Etnologul M. GRIAULE vede în producțiile artistice ale primitivului un scop utilitar, magic și religios de apărare individuală sau colectivă. De pildă, unei măști, utilizată într-un ritual, i se pot atribui semnificații malefice, care se comunică celui ce o poartă. Desenele unui schizofren pot fi încărcate cu aceleași semnificații și, ca atare, conțin un suport de pericolozitate. Producțiile artistice ale schizofrenului și primitivului corespund unei concepții asupra lumii, aceea făurită pentru sine de schizofren, identificându-se cu cea a primitivului. Cercetările lui M. ELIADE privind miturile creației la primitivi

ne ajută să pătrundem simbolurile desenelor schizofrenilor, care-și expun delirul lor cosmogonic de net aspect și semnificație arhaică.

Reprezentanții diverselor curente ale artei moderne, în efortul permanent de înnoire, au luat cunoștință, prin descoperirea artei negre, de arta primitivă și prin expozițiile deschise în marile orașe ale lumii de psihiatrii, de arta psihopatologică. Chiar dacă am admite faptul unei simple coincidențe, un lucru este cert; arta modernă are numeroase puncte de întâlnire cu arta psihopatologică, atât în privința aspectului formal, cât și a celui de conținut. O atitudine de suspiciune și condamnare a artei moderne s-a deslănțuit. S-au remarcat similitudini între lucrări ale schizofrenilor și operele unor pictori moderni expresioniști și cubiști. HAMILTON (1918) grupează pe cubofuriști în: ignoranți, necinstiți și alienați. S-a evidențiat *arhaismul* lui GAUGUIN, *infantilismul lui ROUSSEAU* și, în general, *dezumanizarea artei*. Opere ale unor pictori ca: VAN GOGH, SEURAT, PICASSO, KANDINSKI, KLEE sînt comparate cu lucrări ale copiilor și psihoticilor. În ciuda principiului judicios, proclamat de un psihiatru de prestigiu (PRINZHORN), de a nu se aplica criteriile psihopatologice în judecarea unei opere de artă, deoarece arta modernă păstrează unele principii academice: creație conștientă, ordine în compoziție, etc. trăsături ce lipsesc schizofrenului, asistăm la demonstrarea unor caractere comune celor două creații artistice: activitatea de joc, incoerența formelor, descompunerea artificială a obiectului, expresia irealității și a unor simboluri incompreensibile, la care suprarealismul adaugă: disociația, ambivalența, neliniștea sexuală. Unii au considerat autismul și regresivitatea din operele expresioniste, cubiste, dadaiste, etc., o expresie a disperării și bolii.

Aceste comparații cu arta psihopatologică au fost în detrimentul artei moderne, care nu ajunsese să fie o expresie autentică a timpului nostru, a frământărilor sale spirituale. De aceea, psihiatrii au mers pînă la identificarea expresionismului, cubismului, dadaismului, suprarealismului, abstracționismului, etc. cu arta psihopatologică. Mai mult, găseau în această apropiere o dovadă ca și reprezentanții artei moderne sînt bolnavi mintali.

Cu toate aceste afirmații, uneori juste, alteori exagerate, contribuția științifică a psihiatrilor la elucidarea unei probleme ca receptarea mesajului actual al artei moderne nu este de desconsiderat. Tot din mijlocul lor, s-au ridicat voci de reabilitare a acestora, ceea ce a contribuit la recunoașterea valorii artistice și la reprobarea falselor valori, a formelor fără conținut.

„Boala, după opinia marelui psihiatru contemporan H. EY, nu produce operă de artă, ea nu este creatoare. Ea va elibera materia estetică, nucleul liric immanent naturii umane“.

Așa cum nu se poate trasa o graniță net despărțitoare între ceea ce este normal și anormal, în cadrul anormalității psihice există diferite stadii de degradare, foarte multe putând fi compatibile cu forme de activitate artistică, sau cărora să le imprimăm anumite trăsături particulare, operele rezultate putând căpăta efigia marilor valori artistice, ca în cazul artiștilor psihotici.

Un schizofren, citat de KRETSCHMER, a exprimat destul de limpede tendințele spre stilizare, ce au rădăcini profunde în ființa artistului expresionist sau schizofren: *„Îmi reprezintă voluntar toate formele concrete sub aspect geometric: triunghiuri, dreptunghiuri și cercuri. A reduce toate lucrările la starea schematică, a desprinde toate obiectele de aspectul lor real! Îmi este aproape imposibil a percepe realul, fără a adăuga acolo ceva care vine de la mine. În tot ceea ce percep, se strecoară imediat un element subiectiv“.*

În general, opera de artă realizată este purtătoarea unui mesaj, menit să trezească în cel ce o recepționează o stare sufletească asemănătoare aceleia ce a generat-o. Pictura și sculptura comunică prin limbajul culorilor și formelor. Istoria artelor plastice oferă exemple asupra conținutului de idei și sentimente ce a frământat lumea creatorilor și a formei în care acesta a fost turnat. Pentru diferite epoci se pot desprinde anumite caracteristici atât în desenul naiv al primitivului cât și în perfecțiunea clasicului, în amănuntul și pitorescul debordant al barocului, cât și în stilizarea abstractă a modernismului epocii noastre. Arta ultimelor decade este străbătută de o puternică revoltă, repudiind clasicismul și curente derivate din el, expresii ale rațiunii și impunând un nou stil, expresie a lumii inconștientului, iraționalismului, absurdului. Tentația febrilă a originalității a invadat atelierele, a antrenat penelul și dalta, vopsea și pia-

tra, a exhibat chipul și vestmintele slujitorilor artei, într-un joc dramatic de destrămare a conținutului și formei logice în opera de artă.

Creația nu mai poate fi recepționată, ermetismul o goleşte de orice conținut transmisibil, de orice finalitate. O libertate necontrolată a expresiei plastice, chiar sub pretextul redării stărilor de la periferia conștiinței, duce la pericolul facilității și în vecinătatea anarhiei. Dacă BRÂNCUȘI și PICASSO au ajuns la creații geniale, caracterizate formal printr-o stilizare extremă, care sporește și mai mult forța evocatoare a conținutului, nu trebuie uitat că aceștia și-au însușit îndelung fundamentele clasicismului, după cum mărturisesc operele lor de început. Aceasta nu înseamnă a nega artistului dreptul, chiar datorită de a fi exponentul idealurilor și năzuințelor epocii sale, îmbinând în inspirația și expresia sa știința și tehnica modernă, ca și modul de stilizare folclorică, care traduce excelent sufletul popular.

Pentru ca arta modernă, ori cărui curent ar aparține, să-și împlinească funcția socială și astfel să-și valideze autenticitatea, în afara unor criterii estetice, se impune să fie dotată obligator și cu atributul *comunicării conștiente și accesibile* a mesajului ce conține.

Un pictor ce uzează, în numele modernității, de lumea formei și de luminile culorilor, pentru a produce opere inaccesibile, ar obliga la câte o ședință de analiză psihică pentru fiecare din tablourile sale, pentru a descifra teme și simboluri „ipotetice”, care nu pot fi plasate decât în zona infra-psihopatologică.

În încheierea acestor considerații prezint reproducerea a 15 acuarele, de 42/30 cm, lucrări spontane ale unei bolnave cronice, însoțite de câte un succint comentariu.

Bolnava X, născută în 1924, artistă dramatică, suferă de *Schizofrenie paranoidă* din 1951. A fost internată în mai multe spitale și clinici de specialitate : Craiova, Cluj, Timișoara, București, Lugoj, secții de cronici mintali, ultima internare fiind în 1967 la Spitalul Devesel—Oltenia. Simptomatologic : idei delirante de persecuție cu disociație intrapsihică, dominată de ambivalență afectivă, perversități instinctive, despre care vorbește fără nici un vâl de pudoare, bizarerii comportamentale, oscilații

imprevizibile între negativism și volubilitate, adesea o detașare de lumea reală, refugiu într-o viață imaginară autică, despre al cărui conținut ne vorbește fragmentar producțiile sale plastice. Ca mostră a destrămării sale psihice citez fragmente ale gândirii sale delirante, presărată de incoerențe: este victima unui complot țesut de colegele ei artiste, care o invidiau pentru frumusețea sa fizică și talentul său de interpretare teatrală. . . : a fost transferată de la Spitalul Poroskia la cel din Devesel datorită invidiei și intrigii personalului și bolnavilor, fiindcă mai lucra la bucătărie, mai câștiga un ban spălând morții, mai trăgea câte o „dușcă“ de vin ce rămânea de la slujba morților și fiindcă avea un „nene“ care îi declara că o iubește și că îi este barbat și față de care nu știa ce răspuns să dea, plutind incert între accepție și totală nepăsare. Solicitată, recită cu o dicțiune perfectă o română declamatoare de I. Minulescu. Stă culcată în pat ore întregi cu mâinile sub ceafă, fără a vorbi și cu privirea fixată în gol, total indiferentă la ceea ce se întâmplă în jur. Câteodată, lucrează la bucătărie. Alteori, cîntă din muzicuță un vals, în semiobscuritatea din holul spitalului, și în ritmul căruia doi oligofreni joacă o „învîrtită“.

A urmat toată gama terapiei psihiatrice: șocuri electrice, insulinice, medicamente psihotrope, etc., ce o mențin într-un grad staționar al deteriorării, în care, ideile delirante și comportamentul apar atenuate.

Nu a urmat beleartele, ci numai drama și comedia. A fost posesoarea unei cunoașteri bogate de roluri și lucrări dramatice. Reexaminată în iulie și octombrie 1967 în Spitalul Devesel, i se pun la dispoziție, pentru a avea o ocupație: acuarele și un bloc de desen. Neavînd pensulă folosește un penel improvizat, la capătul căruia atașează după nevoie vată, tifon, etc. Realizează astfel 15 lucrări, nouă capete de expresie, cinci cu personaje și o schiță de decor pentru o piesă.

Din cele nouă capete de expresie, opt sînt feminine și numai unul masculin, de altfel, singurul rețut în profil, celelalte fiind înfățișate frontal. Din această tematică deducem o tendință mizantropică și lesbiană, în același timp care se degajă la lectura plastică, putînd fi interpretată ca o pervertire instinctuală stabilizată, consecință a unor insuccese atît în experiența căsătoriei, cît și în tribulațiile ulterioare ale vieții intime, corespunzător confesiunilor sale.

Singura persoană masculină acceptată este POETUL (I), reprezentat și el pe jumătate, profil, însă cu trăsături de vigoare virilă, degajate de o expresivă pilozitate abundentă (cap, sprâncene, mustață, barbă), încadrând o figură redată în tonuri galben-portocalii, ce evocă meditația, în contrast cu rozul senzual, însă artificial, al buzelor.

Următoarele cinci figuri feminine reprezintă tipuri imaginare, al căror simbol îl redă titlul fiecărei lucrări.

O NEBUNĂ (II) : ochi și sprâncene încremenite în nedumescire, plete brune, revărsate în care se împletesc flori întunecate, mohorâte ca și chipul cărămiziu în care e redat tegumentul, poate fi interpretat drept un tragic autoportret, sintetizând condiția existenței sale din ultimii 15 ani.

DOMNIȘOARĂ (III) cu ochelari, față de muștar, gură deformată și păr retezat, redat de albastrul închis al cernelei, traduce ironic aspirații neîmplinite.

VAMPĂ (IV) aduce, într-o variație remarcabilă de tonuri galbene, de la portocaliul feței la galbenul mohorât de tente brune al părului ce cade bogat, însă dezordonat, o interesantă cromatică, în contrast cu negrul ochilor, al rochiei și al restului de spațiu plastic. Iată ce explicație scrisă dă bolnava acestui portret, valabilă și pentru celelalte : „Ca urmare a machiajului pe care, fiind actriță, trebuia să-l fac ca să reușesc personajul, acesta este un desen în acuarelă, care nu reprezintă un portret după un model, ci ceva din imaginație. Este o femeie blondă, la vîrstă de 30 ani, cu trăsături energice.“

FEMEIE VISĂTOARE (V) are privirea pierdută în lumea fericitelor visări, de unde se ivesc cele mai optimiste speranțe, redate de roșul fierbinte al feții și florilor roșietice împletite în părul negru, și care emite vibrația caldă a vieții.

ȚIGANCĂ (VI) este interesantă prin sulimanul frapant de pe pomeți și buze asociat cu pete cafenii pe frunte și obrazul drept, asimetric, și care, global, produc o stare de repulsie.

TANȚA DE LA FARMACIA DIN ALEXANDRIA (VII) este singurul portret cu adresă, redînd resentimentele bolnavei, printr-o expresie caricaturală, uzînd de deformare (strabism, asimetria feței redată de o fișie a părului ce acopere obrazul, buze răsfriște exagerat, conturînd o gură respin-

gătoare). Caricatura își împlinește în acest caz, funcția dublă : ironie și aversiune.

MUMIA LUI ISIS (VIII) și GENIUL RĂULUI DIN BASME VECHI (IX) indică o preocupare a bolnavei pentru lumea mitologică și magică, refugiul în trecutul anistoric, rezultat al unei gândiri sincretice, proprie schizofrenului. Sînt interesante elementele decorative, arabescuri ce umplu spațiul pictural, fiind folosite și în redarea prețioasă a podoabelor vestimentare, în culori ciudate, însă perfect armonizate.

ACTRIȚĂ ÎN COSTUM TIROLEZ (X) este mai puțin expresivă, decît ARTISTA DE CIRC (XI), care redă imaginea unei artiste ce primește omagiul publicului, prin florile ce o înconjoară, pe rochia ei cu paiete fiind pictate aceleași flori, în tonuri roșii calde, ce exprimă satisfacția. Simbolul acestei lucrări, plină de calități cromatice, este tocmai exprimarea unei dorințe refulate profesional sau poate o simplă evocare a succeselor de altă dată pe care le retrăiește, un refugiu în trecut.

FEMEIE — SIRENĂ — 1 (XII) și FEMEIE — SIRENĂ — 2 (XIII) sînt realizate prin procedeul condensării, folosind două elemente din specii diferite (pește, om), caracteristic producțiilor schizofrenice, conform legii aglutinării imaginilor.

INDRĂGOSTIȚII (XIV) reprezintă un cuplu, exprimat rigid și disproporționat, evocînd o dizarmonie, care poate fi proiectarea plastică sub formă parodică a unor clipe din viața sa, sau a altora, o insatisfacție erotică :

DECOR PENTRU „ROMEO ȘI JULIETA“ DE SHAKESPEARE (XV) redă simbolul cunoscutei tragedii. Nici un personaj nu apare. Acestea se află în reculegere înapoia stururilor de la ferestre. Împăcarea celor două familii vrăjmașe este reprezentată de apropierea celor două case, tributul ireparabil al morții celor doi tineri îndrăgostiți fiind simbolizat de crucea ce-și întinde brațele spre zidurile caselor celor două familii conciliate. Tema este o reminiscență profesională a cărei semnificație poate fi mărturia unei dorințe de a se găsi, identificîndu-se intim în simbolul tragiciei neîmpliniri.

Producțiile plastice prezentate, expresii ale unui psihic în soluție, poartă o vădită amprentă patologică, din care se desprind cîteva trăsături caracteristice : tendința de a tipiza în forme rigide, artificiale, încremenite, în care fiorul vieții pîlpîie

anemic; tendința de a ironiza, degajată din aspectele caricaturale ale unor personaje ce trezesc un umor rece; tendința de a utiliza, pentru toate acestea, un straniu limbaj cromatic. În unele producții ale bolnavei noastre, descoperim remarcabile realizări artistice, deși accesibilitatea simbolurilor exprimate este limitată, necesitând explicații mai amănunțite sau sintetice, cum ar fi intitularea fiecărei lucrări. Producțiile de artă psihopatologică au prin excelență atributul autenticității. Ele transpun direct, sincer, spontan avatarurile unei personalități în dezintegrare, oferind un inestimabil document psihiatric și, în același timp, un etalon de raportare a creațiilor plastice în epocile decadente, de dezumanizare ale artei.

POETUL

O NEBUNĂ

DOMNIȘOARA

VAMPÄ

FEMEIE VISĂTOARE

ȚIGANCA

TANȚA DE LA FARMACIA DIN ALEXANDRIA

MUMIA LUI ISIS

GENIUL RĂULUI DIN BASME VECHI

ACTRIȚA ÎN COSTUM TIROLEZ

ARTISTÀ DE CIRC

FEMEIE SIRENĂ (1)

FEMEIE SIRENĂ (2)

ÎNDRĂGOSTIȚII

„DECOR PENTRU ROMEO ȘI JULIETA“ DE SHAKESPEARE